

CUPLUL ȘI FAMILIA ROMÂNEASCĂ: MENȚINEREA PRECARĂ A FAMILIEI TRADIȚIONALE

GEORGETA GHEBREA, ROGER TESSIER

Acest text se referă la două întrebări despre tranziția în România: și una și alta au în vedere evoluția cuplurilor și a familiilor, din punctul de vedere al teoriei schimbării sociale ca stare „liminală” (vezi Victor Turner: *Proces, sistem și simbol: o nouă viziune antropologică*).

Prima întrebare: În societățile complexe, „liminalitatea” poate lua forma experimentării, într-o succesiune rapidă, a mai multor moduri de comportament. Explorează deja tinerii bucureșteni mai multe practici conjugale și sexuale?

A doua întrebare: Care sunt agenții transformatori susceptibili să provoace și să accelereze schimbarea în planul practicilor de cuplu și familiale?

1. *Explorează tinerii bucureșteni mai multe practici sexuale și conjugale?*

Cu riscul simplificării, demografii și sociologiei familiei decupează evoluția practicilor sexuale, conjugale și familiale în trei etape. *Modelul tradițional* care se întinde până la sfârșitul sec. al XIX-lea, în Europa, și a cărui referință principală este familia lărgită, cel mai adesea stabilită pe un teritoriu agricol patrimonial (de unde și denumirea de „patriarhală”). Apoi, *modelul modern* al familiei burgheze, caracterizat prin forma „nucleară” (părinți și copii într-un domiciliu exclusiv, rural sau urban), a cărei rată de fertilitate se reduce treptat o dată cu creșterea nivelului de trai în gospodărie și emanciparea progresivă, chiar dacă incompletă, a femeii. În fine, *modelul post-modern* care se dezvoltă sub ochii noștri începând din anii '60. Acest model separă sexualitatea de dragoste și de nașterea copiilor. Divorțialitatea este foarte ridicată (50% dintre căsătorii se termină, în societățile post-industriale avansate, prin divorț sau separări). Coabitarea informală rivalizează cu căsătoria și celibatul libertin și activ din punct de vedere sexual (10% în societățile occidentale). Tabloul e completat de prăbușirea dramatică a fertilității (indicele sintetic scăzând sub 2 copii pe femeie), ceea ce poate pune în pericol chiar supraviețuirea acestor societăți superavansate.

Modelul modern s-a fixat mai rapid în Europa de Nord (Anglia, țările scandinave) decât în Europa de Sud sau de Est, unde, printre țările preponderent agrare, România deținea poziția fruntașă cu 80% populație rurală în 1930. Chiar în prezent, populația urbană depășește cu puțin 50%, iar populația ocupată în agricultură este în jur de 30% (pe când în Canada atinge abia 4%).

Pretutindeni, morala comunistă este puritană. În România, voluntarismul politic și înregimentarea forțată au atins forme delirante, printre care

și aberațiile politicii demografice a lui Ceaușescu, caracterizată printr-un pro-natalism excesiv și represiv, bazat pe stricta interzicere a avorturilor. Aceste puternice presiuni ale statului totalitar asupra vieții private au încetinit considerabil *modernizarea* sexuală, conjugală și familială. Astfel că, după revoluția din 1989, schimbarea se aseamănă mai degrabă cu un proces de modernizare decât cu o fază „liminală” ce ar conduce la un eventual model post-modern. Cine cunoaște istoria recentă a României își va da seama că criza familiei încă n-a început. Aceasta va deveni vizibilă, probabil peste câțiva ani, când generația actuală, păstrătoare a valorilor tradiționale în ceea ce privește familia, va ieși din scena istoriei. Pe scurt, dacă, în ansamblu, societatea românească este, în prezent, într-o stare de criză („liminală”), nu în sfera familiei vom vedea manifestările acestei stări. Vedem aici, mai degrabă, semnele unui model proto-modern în care familia joacă rolul oazei protectoare și în care spiritul de clan al familiei lărgite rămâne încă foarte puternic.

La începutul anului 1993, Institutul de Cercetare a Calității Vieții din București, a realizat o anchetă de teren pe un eșantion alcătuit din 300 tineri între 18 și 30 de ani ce trăiesc în cuplu, 50% locuind singuri, 50% locuind cu părinții (coabitare intergenerațională). Ei sunt căsătoriți legal și/sau religios, în proporție de 80%. Uniunile informale sunt prezente mai ales la studenți și intelectuali. Cadrele medii și muncitorii sunt, în general, căsătoriți oficial.

Dintre subiecți, 50% afirmă că au avut prima lor relație sexuală cu actualul partener (comparativ cu numai 20% în Canada — țară ce se aseamănă, fără îndoială, cu toate societățile post-industriale). Modelul practicilor sexuale și conjugale ale tinerilor bucureșteni nu se aseamănă cu ceea ce sugerează a priori ideea de „liminalitate”, adică experimentarea, în succesiune rapidă, a mai multor tipuri de comportament, în interiorul unui proces instabil și haotic.

Tinerii bucureșteni sunt atașați ideilor de căsătorie, familiei, nașterii copiilor. Instabilitatea cuplurilor pare redusă. Acest comportament se distanțează de tineretul societăților occidentale, unde schimbarea s-a declanșat printre cei ce au absolvit cursurile prin anii '60. Ilustrativ pentru acest moment istoric este filmul „*Absolventul*” (1965, cu Dustin Hoffman) în care eroul trăiește împreună cu o colegă, având relații și cu mama acesteia. Echilibrul este stricat în momentul absolvirii facultății: ea nu dorește o povară (familia, copiii) pentru cariera ce vrea să o continue (doctorat etc.). Urmează separarea, el ajunge într-o „comună” pentru 2 ani, unde are o scurtă aventură homosexuală. Apoi, plecat în alt oraș, se căsătorește și face doi copii! Acest model de practici sexuale și conjugale constă în trecerea liminală a anilor de nesiguranță și experiențe inedite („comuna”, homosexualitatea), ani care lasă urme, traumatice sau benefice, asupra omului matur. Având un astfel de parcurs, nici eroul nici soția sa nu vor avea o atitudine represivă față de practicile copiilor lor. Fluiditatea comportamentului lor între 20 și 30 de ani a produs asupra lor mai degrabă o stare de perplexitate decât un dogmatism intransigent.

O astfel de efervescentă, o astfel de îndrăzneală, un astfel de proces, „încercare-eroare” au atins proporțiile unei autentice revoluții culturale, dar nu seamănă deloc cu comportamentele sexuale, matrimoniale și familiale ale tinerilor bucureșteni. Ei nu cunosc explorările caracteristice stării

de liminalitate în materie de relații sexuale și conjugale. În București nu găsim un număr semnificativ de celibatari libertini (10% în Canada, 20% în Suedia). Comportamentele libertare sunt viața prenupțială a băiatului (dar nu și a fetei) și aventura extraconjugală (iarăși, mai probabilă, la bărbați).

În România, homosexualitatea nu a fost scoasă încă de sub incidența Codului Penal. Oficial, ratele sunt la jumătate în raport cu Europa Occidentală sau America de Nord. Chiar legalizată, homosexualitatea în România va rămâne discretă, comparativ cu intensa vizibilitate socială și politică a mișcării „gay”.

La București, în 1994, contraceptivele sunt cunoscute și accesibile dar tinerele cupluri le utilizează relativ puțin, apelând mai mult la întreruperi de sarcină. Costul acestora, în condiții de spitalizare, tinde să crească, de aceea, e de temut că va spori recurgerea la practicile clandestine periculoase.

De asemeni, nici vorbă de „comunele” anarhice din punct de vedere sexual (anii '60 — '70 în S.U.A.), unde accesul la diverși parteneri și experimentarea unor noi ritualuri sexuale (chiar în colectiv) dădeau un aspect libertar și revoluționar practicilor lor sexuale și conjugale. Nu sunt curente nici „schimburile de parteneri”, „partuzele”, „aventurile de o seară” sau „barurile de rendez-vous”.

În direcția opusă, printr-un efort voluntar de critică radicală, apar, ca încarnare a unei utopii, sectele religioase. Unele dintre ele preconizează raporturi sexuale deviate, implicând uneori și copiii. În România, cazurile de abuz sexual față de copii au aspectul clasic, situdându-se pe scena familiei lărgite sau a vecinătății ceea ce nu are nimic comun cu sectele biblice post-moderne (gen David Koresh — Waco, S.U.A. sau „Copiii domnului”, care au ritualuri sexuale ce implică minori).

Deși există câțiva „skin-heads” și la București, aceștia se remarcă prin extravagante de ținută, limbaj etc. dar nu și extravagante de ordin sexual. Petrecerile tinerilor nu denaturează, cuplurile rămânând mai mult sau mai puțin constituite.

După 1989, pornografia și spectacolele erotice (strip-tease, filme) și-au făcut (re)apariția, rămânând însă în așa-zisul registru „soft”.

Practicile de racolare agresivă, întâlnirile în baruri sau în discotecă, care se sfârșesc în intimitate, aventura de o seară — sunt, în România, aspecte ale prostituției clasice și nu comportamente „inovatoare”. Fenomenul post-modern al „call-girls” este apanajul oamenilor de afaceri din exterior.

În rândul studenților și intelectualilor, comportamentul post-modern este deja anunțat. Extraconjugalitatea este mai frecventă și mai deschisă. Relațiile sexuale nu mai sunt legate decisiv de proiectul marital.

Majoritatea celor 300 de subiecți ai eșantionului cercetării asupra vieții de cuplu a tinerilor bucureșteni, preferă să se căsătorească după ritualul nupțial tradițional, deși acesta este tot mai greu de realizat din considerații economice. Tot „arsenalul” (buchete, daruri, ținute, mașini) costă mult peste mijloacele modeste ale majorității familiilor.

Perioada „romantică” între fete și băieți se consumă pe băncile parcurilor iar proiectul marital este permanent avut în vedere. Spre deosebire de acest fapt, în America preliminariile au loc în disco-baruri și ajung repede în intimitate, scenele de dragoste fiind mai puțin vizibile pe străzi.

Căsătoria se face, la București, pe viață (cel puțin în intenție). Ratele de divorțialitate rămân remarcabil de scăzute. Familia, mult mai corelată în legăturile de rudenie decât în occident, își menține, în concluzie forma sa proto-modernă actuală, rămânând o adevărată rețea protectoare pentru individ și societate, atât pe plan economic cât și psihosocial. Poate că fluiditatea de tip occidental e împiedicată și de criza de locuințe din marile orașe, îndrăgostiților rămânându-le doar parcurile și străzile pentru idila lor.

A doua întrebare: Care agenți transformatori ar putea provoca sau accelera schimbarea instituției familiale?

Transformarea mentalităților privind obiceiurile sexuale, conjugale și familiale va depinde, în mare parte, de un proces de transmitere în două etape: impactul mass-media și difuziunea în microgrup. Castitatea pre-nupțială, fidelitatea conjugală vor ajunge de-a dreptul eroice, tinerii începând să se laude cu comportamentul lor aventuros și îndrăzneț asemănător cu cel al eroilor din cărțile și filmele preferate.

O educație sexuală în școli și serviciile socio-sanitare care ar trebui să nu se reducă la prescrierea pilulelor anticoncepționale — ar duce, fără îndoială, la reducerea avorturilor și la evitarea incidenței SIDA.

Publicitatea sanitară eficientă făcută prezervativelor, oferite în farmacii la prețuri rezonabile ar putea avea o influență benefică asupra decomplexării tinerei generații. Tot în cadrul acestei publicități intră și broșurile pseudoștiințifice asupra unor noțiuni considerate „tabu”.

Mișcarea asociativă a tinerilor și femeilor ar putea avea, de asemenea, un rol major în limitarea avorturilor și în promovarea tehnicilor moderne de planning familial ce umanizează contracepția.

În paralel, avortul trebuie să rămână accesibil în clinice salubre și subvenționate.

De asemeni, este necesar un efort serios în domeniul construirii de locuințe. Dintre toate simptomele morbide exhibate în tragicul decor urban bucureștean, cel mai patetic este, fără îndoială, enorma cantitate de șantier părăsite după 1989.

Coabitarea intergenerațională nu a fost inventată de tranziția din România. În societățile arhaice, ea făcea parte din ritualul schimburilor dintre generații. Valorizarea modernă a autonomiei individuale, din ce în ce mai precoce la tineri, duce însă la reducerea acestui fenomen. În societatea urbană românească, modernizarea ideologiei familiale intră într-un conflict intens și dramatic cu posibilitățile materiale de realizare.

Aspirația de autonomie este atât de presantă pentru tineri, încât ei preferă, pentru a o realiza, să infrunte numeroase riscuri.

Această aspirație nu e determinată de slaba calitate a relațiilor cu părinții sau socrii cu care tinerii coabitează. Obligate să ducă, în situație intergenerațională, o viață străină concepțiilor lor, tinerele cupluri se expun unei serii de efecte nocive, inerente unei asemenea contradicții, mai ales în domeniul bunăstării psihice și a sănătății fizice.

Dacă criza de locuințe persistă, ceea ce este foarte probabil, mai multe tendințe patologice vor accentua amânarea căsătoriei, mărirea vârstei la prima căsătorie, creșterea incidenței relațiilor premaritale riscante, scăderea fertilității, dispersia nașterilor, celibatul obligat, sporirea divorțurilor, poate chiar explozia S.I.D.A., o rată mai mare a copiilor născuți în afara căsătoriei.

În termenii antropologului V. Turner, cortegiul evocat aici aparține, fără îndoială, „procesului de „dismembering”, Procesul opus de „remembering”, presupune, din contră, un nou echilibru al situației, realizat prin practici sociale, familiale și educative cu adevărat eficiente.

În cazul coabitării intergeneraționale, un astfel de echilibru nu poate să se efectueze decât pe două căi : fie reducerea nivelului de aspirații al tinerelor cupluri, constrânse să accepte situația, fie relansarea economică capabilă să asigure reluarea construcției de locuințe și o politică a habitatului realistă și flexibilă.

Concluzie

În societățile stabile familia se încadrează în următoarea paradigmă originară : ea este, în mod esențial, un mijloc de transmisie culturală și de reproducere a structurii sociale — și aceasta, chiar în societățile egalitare și favorabile mobilității sociale. Instituția familială reproduce valorile, normele și comportamentele culturii majoritare. În raport cu această cultură, celelalte culturi prezente în societate sunt denumite ca „marginale” sau „deviante”.

Un asemenea model este însă valabil doar în cazul societăților stabile. Societățile aflate în transformare urmează un altfel de model. Pentru acestea, este posibil ca o cultură, inițial minoritară, să se impună mai târziu (prin difuziune sau alte mecanisme). La naștere, astfel, o nouă paradigmă a structurii și funcționării familiei, familia jucând un rol de motor al schimbării sociale.

Procesul de adaptare al familiilor la tranziție presupune o nouă paradigmă, o nouă constelație de valori, o nouă concepție asupra vieții familiale. În ciuda opoziției unor antropologi (V. Turner) care refuză explicarea schimbării recurgând la concepte precum „progres” și „modernitate”, totuși, după părerea noastră, paradigma modernă (cu concepția ei asupra funcțiilor familiei, distribuției rolurilor și structurii de autoritate) este cea care se impune în situația actuală din România.

Nu trebuie să confundăm, aici, descrierea faptelor cu normele. Dacă nu găsim semnele post-modernității în societatea românească nu înseamnă că noi considerăm aceste manifestări ca încarnări ale unor valori universale ineluctabile. Schimbarea nu poate avea un singur și unic scenariu. Nu vedem nici un motiv pentru care societățile ex-comuniste trebuie să imite societățile occidentale (mai ales în lacunile lor cele mai șocante). De ce ar fi necesar ca familia tradițională să explodeze, ca sexualitatea să devină o obsesie iar bolile sexuale o epidemie

Modelul lui V. Turner ne permite tocmai eludarea dogmatismului uniformizant. Fiecare societate, fiecare cultură poate să-și combine aranjamentele sale originale, unice, posibil sincretice, obligatoriu locale. Experiența altor colectivități nu este decât un punct de reper interpretabil și nu un model rigid și repetabil.